

STRESZCZENIE

Palcaty.

Staropolska szermierka na kije.

(Studium historyczne z dziejów kultury fizycznej)

Polski palcat będący sam w sobie rodzajem prostego kija w swej historii przechodził różne koleje swojego przeznaczenia. Od kija służącego w XVI w. do zaprawy orężnej w wychowaniu młodego szlachcica, poprzez kij stanowiący element ćwiczenia cielesnego w szkołach jezuickich i pijarskich w wieku XVII, poprzez oręż służący bójkom palestranckim w wiekach XVII i XVIII palcat doszedł aż do czasów Komisji Edukacji Narodowej (1772-1792), kiedy to doczekał się oficjalnego uznania go jako narzędzie służące rozwojowi fizycznemu młodzieży. Jego rola i znaczenie zmalało, a z czasem zanikło wraz z utratą niepodległości i trwaniem narodu polskiego w niewoli. Pomimo podejmowanych prób i chęci jego przywrócenia, jako chociażby rekwizytu gimnastycznego w postaci laski, w gniazdach sokolich i różnego rodzaju towarzystwach gimnastycznych, a nawet w niektórych szkołach, palcat nie odzyskał już swojego znaczenia i roli jaką odegrał w naszej przedrozbiorowej historii. Próby jego wskrzeszenia zostały podjęte dopiero wiele lat po II wojnie światowej, w latach osiemdziesiątych XX w., a obecnie trwają, dobrze rokujące na przyszłość, szkolenia i prace nad odtworzeniem staropolskiej szermierki polskim palcatem w stowarzyszeniach polskiej sztuki walki *Signum Polonicum*.

Niniejsza praca doktorska bazuje na doświadczeniu jakie autor zdobył w czasie ponad 30-letniego, praktycznego ćwiczenia staropolskiej szermierki szablą husarską oraz polskim palcatem a także na odrębnym studium zachowanych źródeł pisanych i ikonografii. Podstawą szkolenia praktycznego była i nadal jest wiedza jaką autor zdobył i zdobywa nadal studiując i poszukując źródeł, opracowań, materiałów i wszelkiego typu informacji na temat historii, tradycji i szkolenia szermierczego polskimi palcatami.

Zdobyta w ten sposób wiedza i doświadczenie stały się podstawą do tego by uznać, że palcaty w swej historii i znaczeniu dla naszej kultury narodowej, a przede wszystkim kultury fizycznej i wychowania w pełni zasługują na to, aby wiedza o nich została uporządkowana naukowo w sposób integralny, zwarty i poglądowy.

Realizując to zamierzenie zdefiniowane zostały trzy podstawowe cele pracy:

Pierwszym z nich jest sprawdzenie hipotezy, że Polska miała swoją rodzimą staropolską szermierkę palcatem.

Drugim jest określenie roli jaką palcaty pełniły w naszej tradycji i historii narodowej.

Trzecim zaś jest sprawdzenie czy palcaty posiadają wystarczające podstawy historyczne jako nasze rodzime dziedzictwo kulturowe, a tym samym czy zasługują na podjęcie próby wskrzeszenia ich jako polskiej sztuki walki, mogącej stać się dzisiaj i w przyszłości narodową sztuką walki, i stałą dyscypliną sportową w procesie wychowania fizycznego.

Ponieważ tematyka ta nie była szerzej badana i rozpoznana, a także nie doczekała się żadnej zwartej pracy naukowej w tym zakresie, należało praktycznie zacząć badania bazując przede wszystkim na rozproszonym materiale źródłowym. W trakcie poszukiwań okazało się bowiem, że informacji o palcacie, szermierce na kije, czy biciu się w palcaty należało szukać w bardzo wielu źródłach i publikacjach źródłowych. Szybko też okazało się, że są one rozrzucone w źródłach i tekstach źródłowych o tak dużej rozpiętości tematycznej, iż dotarcie do nich i ich zebranie, a następnie uporządkowanie zajęło sporo czasu. W efekcie trwało to ponad 30 lat i trwa nadal. Jednakże zdobyta i uporządkowana naukowo dotąd wiedza jest na tyle całościowa, że pozwala już na monograficzne przedstawienie problemu badawczego.

Realizacja tego celu wymagała zastosowania kilku metod badawczych. Praca ma charakter interdyscyplinarny, odnosi się przede wszystkim do przeszłości, stąd zastosowano w niej głównie metody historyczne. W pracy wykorzystano również metodę opisywczą, należącą do grupy czynności przednaukowych, polegającą na chronologicznym uporządkowaniu kolejności opisywanych zjawisk i wydarzeń, co było konieczne aby praca uzyskała właściwą przeglądowość i przejrzystość.

Podstawową metodą jaką zastosowano jest jednak metoda monograficzna, którą wykorzystano do badania samej istoty palcatów, jego pochodzenia i zastosowania z uwzględnieniem środowisk, w których były one praktykowane, oraz warunków w jakich ta sztuka walki była rozwijana.

Niezwykle pomocną okazała się też metoda filologiczna, która pozwoliła na odczytanie i interpretację znaczenia źródeł pisanych, jak choćby odczytanie tekstów kronik Marcina Bielskiego, Bartosza Paprockiego, Jana Kochanowskiego, Mikołaja Reja, czy Piotra Skargi, a także tekstów rękopiśmiennych regulaminów i przepisów wojskowych pochodzących z XVIII w.

Również wykorzystano metodę retrogresywną, jako metodę pomocniczą (wnioskowania wstecz), ponieważ wieki XV i XVI nie pozostawiły zbyt wielu opisów użycia polskiego palcata, zwłaszcza w dziedzinie szkolenia i wychowania, konieczne było przyjęcie założenia, że np. metody wychowawcze, w których ćwiczenia palcatem były praktykowane w XVII w. (wiadomo to choćby z opisów J. Sobieskiego) stosowano również w wieku XVI.

Sama praca została skonstruowana na bazie rozdziałów z zachowaniem historycznej chronologii. Rozdziały zostały podzielone na podrozdziały, stanowiące rozwinięcie tematu podanego w tytule rozdziału. Praca obejmuje pięć rozdziałów, które podzielone zostały tak, aby w każdym z nich omówione zostały odrębne okresy historyczne posiadające własną specyfikę w zastosowaniu palcata, a jednocześnie istotne dla rozwoju polskich palcatów. Ponieważ rozwój ten ewoluował w zakresie budowy i zastosowania palcata, poczynając od zwykłego kija do walki, a na lasce gimnastycznej kończąc, poświęcono mu osobne podrozdziały, tak aby w każdym z nich opisać jego wykorzystanie.

Pracę rozpoczyna wstęp, w którym zostały postawione podstawowe hipotezy, których prawdziwości lub fałszywości autor stara się dowieść w kolejnych częściach pracy. We wstępie omówiono zastosowane metody badawcze i dokonano oceny istniejącej bazy źródłowej i szczupłej literatury przedmiotu, a także przedstawiono założenia merytoryczne dotyczące sposobu rozwiązywania problemów badawczych zawartych w pracy.

W pierwszym rozdziale i jego podrozdziałach dokonano analizy źródeł oraz pochodzenia nazwy palcat. Podjęto tu również próbę przedstawienia korzeni polskiego palcata sięgających czasów związanych z sądami Bożymi i walkami na kije, oraz ogólnie obejmującymi tradycje broni drzewcowej.

W drugim rozdziale i jego podrozdziałach omówiono ważny dla powstania polskiego palcata okres staropolski i rolę jaką w nim odgrywał. Autor ponadto odniósł się w tym rozdziale do pierwszych informacji źródłowych mówiących o polskim palcacie, rodzajach jego użycia - zwłaszcza w procesie wychowania, w ćwiczeniu się w rzemiośle rycerskim, ale także i w pojedynkach oraz w zabawach studentów.

W trzecim rozdziale i jego podrozdziałach dokonano analizy procesów związanych z polskim palcatem, a jakie zaszły w XVIII w., kiedy to palcat zyskał największe znaczenie poprzez to, iż stał się stałym elementem edukacji szkolnej. Decyzją bowiem Komisji Edukacji Narodowej szermierka palcatem została wprowadzona do programów szkolnych jako forma czynnej rekreacji. Był to jednocześnie wiek, w którym rozpoczął się proces zanikania ćwiczeń palcatowych i upadku polskiego palcata. Ta dekadencja związana była z utratą państwowości i niepodległości Polski w 1795 r.

W rozdziale czwartym i jego podrozdziałach skoncentrowano się na okresie niewoli i powstań narodowych. Jest to czas rozwoju gimnastyki i różnego rodzaju dyscyplin sportowych, w których jednak polski palcat nie znalazł swojego miejsca i nie został odrodzony. Wskazano tu również na głosy nawołujące wówczas do odrodzenia polskiego palcata i podano przykłady stosunkowo licznych jeszcze wówczas przypadków istnienia tradycji bicia się w palcaty. Próby te nie odniosły powodzenia pomimo, że w społeczeństwie polskim odradzał się duch sportowy i gimnastyczny, popularyzowany zwłaszcza w gniazdach sokolich.

Rozdział piąty i jego podrozdziały, dotyczą wieku XX i związanego z nim okresu wojen, a jednocześnie i czasu odzyskania niepodległości. Mimo, że wraz z odrodzeniem się państwa polskiego nadarzyła się okazja do wskrzeszenia polskich palcatów, to nie udało się tego dokonać pomimo prób czynionych przez ówczesne autorytety związane z kulturą fizyczną. Dokonując analizy tego stanu rzeczy i przyczyn braku zainteresowania się polskim palcatem, autor podkreślił, że okres po II wojnie światowej był czasem, w którym podjęta została próba wskrzeszenia polskiego palcata przez Klub Signum Polonicum.

Pracę kończy podsumowanie dotyczące postawionych hipotez. Badania i analizy materiału badawczego potwierdziły istnienie staropolskiej szermierki polskim palcatem.

Pozwoliły też na prześledzenie i zaprezentowanie jego ewolucji i różnych etapów rozwoju. Autor w oparciu o przeprowadzone badania i analizy zgromadzonego materiału źródłowego wskazał istnienie historycznych i edukacyjnych podstaw do tego, aby podjąć, tym razem oby udaną, próbę wskrzeszenia polskich palcatów jako formy polskiej tradycji narodowej i edukacyjnej.